

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ» ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В РИНКОВИХ УМОВАХ

Т. І. БАТРАКОВА, кандидат економічних наук
(Запорізький національний університет)

Анотація. У статті досліджено та узагальнено теоретичні підходи до визначення сутності ефективності діяльності промислових підприємств. Удосконалено теоретичні засади поняття «ефективність діяльності підприємства» як властивості та здатності підприємства формулювати і досягати свої цілі, враховуючи впливу зовнішніх чинників і використовуючи внутрішні умови функціонування, досягати поставлених завдань, використовуючи всі наявні ресурси й засоби для розв'язання соціальних, екологічних, бюджетних та інших проблем як суспільства, так і підприємства за встановленого співвідношення витрат і результатів.

Ключові слова: ефективність, результативність, раціональне використання, управління, відносини, рішення, переваги, сутність, ринкові відносини.

На сучасному етапі розвитку економічних відносин при розгляді ефективності як характеристики системи, де внутрішні зв'язки між її базовими елементами є основним системоформуючим чинником, точнішим її віддзеркаленням буде відображення вектора, переміщення цих зв'язків у просторі та часі. Найбільш ефективний вибір напряму розвитку, визначуваний співвідношенням результату й витрат як грошового феномена, відбувається у разі орієнтації на прибуток, період часу отримання якого може бути короточасним. Отже, ефективність як співвідношення результату до витрат абсолютно не визначає найбільш правильного напряму розвитку економіки підприємства, коли за критерій замість короткострокового прибутку вибраний орієнтир довгострокового, інноваційного та, відповідно, перспективнішого, хоча і менш прибуткового розвитку виробництва. Рентабельність як числовий феномен і ефективність – це не одне й те саме, і це усе більше визнають як українські, так і західні економісти.

Отже, актуальності набуває удосконалення поняття «ефективність діяльності підприємства». Заміна категорії «ефективність» – коефіцієнт на категорію ефективність – «вектор»

сприятиме точнішому розумінню процесів, що протікають в економіці.

Проблеми ефективності підприємства розглядаються через систему суспільних цінностей, що відповідають потребам громадського розвитку, і трактується як здатність системи до виконання функцій цілого підприємства, цілезабезпечення, досягнення мети, економічності, факторної обумовленості. Це визначення досить широке й охоплює як внутрішні, так і зовнішні аспекти ефективності. Серед наукових праць, у яких досліджуються теоретичні підходи до визначення сутності ефективності діяльності промислових підприємств можна виокремити дослідження таких науковців, як Р. В. Андрійчук, Р. Беннет, Р. Блейк, П. Ю. Буряк, О. Г. Гупало, О. О. Воронін, Ф. В. Зинов'єв, Н. В. Савенко, Т. Ю. Сидора, С. Н. Немирович.

Ключове місце категорії «ефективність» в економічній і організаційній науці та практиці зумовлює підвищену увагу до її тлумачення і осмислення. Проте, беручи до уваги поняття, що давно склалося, пояснити це складне і не до кінця зрозуміле явище до сьогодні не вдається, сучасна наука не знає, як розв'язати проблему ефективності складних систем [11, с. 199].

Таблиця 1

Визначення категорії «ефективність»

Джерело	Трактування визначення
1	2
Словник Даля В. І.	Ефективність – в макроекономічному аналізі – показник випуску товарів і послуг в розрахунку: - на одиницю витрат; - на одиницю витраченого капіталу; - на одиницю сукупних витрат усіх виробничих ресурсів
Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б.	Ефективність – відносний ефект, результативність процесу, операції, проекту, визначувані як відношення ефекту, результату до витрат, витрат, що зумовили, забезпечили його отримання
Буряк П. Ю., Гупало О. Г., Стасюк І. В.	Ефективність, за Парето, – рівень організації економіки, при якому: - вже неможливо здійснити які-небудь зміни на користь однієї особи або групи осіб, не погіршивши положення іншої особи або групи осіб; - вхідні ресурси використовуються найефективніше (ефективність виробництва), а результат забезпечує максимально можливу корисність для споживачів (ефективність розподілу ресурсів)
Велика енциклопедія Кирила і Мефодія	Ефективність – здатність приносити ефект, чинити дію. Показник економічної ефективності – частка національного доходу в зробленому сукупному громадському продукті
Велика енциклопедія Кирила і Мефодія, 2004	Економічна ефективність, результативність виробництва, співвідношення між результатами господарської діяльності та витратами праці. Приватні показники економічної ефективності виробництва – продуктивність праці, фондовіддача та матеріаломісткість продукції у масштабах суспільства
Андрійчук Р. В.	Економічна ефективність – відношення між отримуваними результатами виробництва – продукцією і матеріальними послугами, з одного боку, і витратами праці та засобів виробництва – з іншого
Савенко Н. В.	Економічна ефективність – результат виробничої діяльності, що виражається у вигляді співвідношення між підсумками господарської діяльності та витратами ресурсів
Беннет Р.	Економічна ефективність, результативність виробництва, співвідношення між результатами господарської діяльності та витратами праці. Приватні показники економічної ефективності виробництва, продуктивність праці, фондовіддача та матеріаломісткість продукції. У масштабах суспільства показник економічної ефективності – частка національного доходу в сукупному суспільному продукті
Блейк Р.	Ефективність економічна – результативність економічної діяльності, економічних програм і заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту, результату до витрат чинників, ресурсів, що зумовило отримання цього результату, досягнення найбільшого обсягу виробництва із застосуванням ресурсів певної вартості

В умовах розвитку ринкових відносин економічна діяльність підприємства, що прагне нарощувати свої конкурентні переваги та забезпечувати за їх допомогою стійкість своїх ринкових позицій, використовує як цільові орієнтири широку сукупність результатуючих показників (як кількісних, так і якісних): приріст обсягу продажів і прибутку, оволодіння

великим цільовим сегментом, пристосування характеристик виготовлюваного товару до потреб споживачів продукції підприємства. Такі орієнтири, як і найбільш економічні способи їх досягнення, спрямовують виробників на чітке оволодіння загальними поняттями, різними видами ефективності складних систем, а також сприйняття їх сутності. Лише

в разі чіткого розуміння ефективності можна застосовувати і додавати існуюче теоретичне поняття до управлінських рішень із метою досягнення операційного та стратегічного успіху в організаційній діяльності підприємства [5, с. 145].

Існує безліч спроб дати визначення категорії «ефективність», і всі вони практично подібні (табл. 1). Одночасно відбувається рівнозначне тлумачення понять «ефективність», «результативність», «економічність» (використання засобів для досягнення цілей, намагання отримати якомога більше з доступних нам обмежених ресурсів).

Подане у підручнику К. Р. Макконнелла, С. Л. Брю «Економікс: Принципи, проблеми і політика» поняття «економічна ефективність» дещо подібне до поняття «ефективність», що використовується в техніці [8, с. 207].

Економічна ефективність також охоплює проблему «витрати – випуск». Ще більш розпливчате визначення, яке дав К. Еклунд: ефективність – це «необхідні товари, що робляться за рахунок необхідних ресурсів».

Широко відомі показники ефективності виробництва: його результативність, інтенсивність функціонування системи, міра досягнення мети і рівень організованості системи тощо [6, с. 11]. Усе це свідчить про багатогранність категорії «ефективність», з одного боку, і з іншого – про невизначеність суті категорії і складності її представлення в показниках і вимірниках.

Наведені визначення і показники лише дозволяють проілюструвати ситуацію, при якій гранично широке тлумачення категорії має безліч недоліків, головним із яких є невизначеність поняття ефективності, яке спричиняє усі інші наслідки. Проте існуючий підхід зіграв найважливішу роль у розвитку сучасної економічної науки.

Якщо не визначена суть категорії, то приєднання прикметника «економічна», «організаційна» до невизначеного поняття не полегшує його сприйняття, робить сферу його використання більш невизначеною. Якщо невідома суть категорії, відсутні роз'яснення і коментарі цієї категорії, то неможливо добитися правильного прийняття рекомендацій

і відповідних рішень його виміру й оцінки реальної ефективності підприємств.

На підставі проведеного аналізу наукової літератури зауважимо, що «ефективність» – оцінна категорія, вона завжди пов'язана з відношенням цінності результату до цінності витрат. Ефективність завжди має об'єктивний компонент: наші симпатії і антипатії не визначають потенційну ефективність тієї або тієї компанії. Проте фінансові кількісні параметри ніколи не можуть визначити ефективність. Ефективність будь-якого процесу, у тому числі й інноваційного, може мінятися зі зміною оцінок, а оскільки все залежить від усього, будь-яка зміна у будь-якій суб'єктивній перевазі в принципі може змінити ефективність будь-якого процесу [4, с. 99]. Отже, ефективність можна сприймати як суб'єктивну особову оцінку.

У наведених визначеннях ефективність є співвідношенням результату до зроблених витрат і є лише вираженням, визначуваним у математиці як коефіцієнт, який характеризує міру віддачі від вкладених коштів. Тут видима тотожність категорій коефіцієнта й ефективності, існування коефіцієнта корисної дії другого виду – економічного. Проте важко погодитись із твердженням, що коефіцієнт будь-якого виду здатний служити показником ефективності. Відомо, що коефіцієнт, навіть маючи самостійну назву, не здатний виразити суть тих процесів, для характеристики яких використовується внаслідок того, що він лише простий множник [7, с. 154].

У цьому випадку абсолютно зникає потреба використовувати категорію «ефективність», інакше слід визнати тотожність вказаних виразів – ефективності. Отже, в економічній літературі має бути більш правильним визнати використання словосполучення коефіцієнт ефективності.

Але подібне визнання означає відмову від сенсу самостійно існуючої категорії. Але напевно чи хто-небудь із економістів погодиться із твердженням, що ефективність, яка розглядається як співвідношення, є просто пропорційність, простий коефіцієнт іншого виду.

Ефективність за умови, що є кількісні показники дійсного світу, отже дуже є реальним

об'єктом, припускає наявність необхідної і достатньої умови її існування. Отже, ефективність зобов'язана мати якісну та кількісну визначеність. Кількісно ефективність завжди можна визначити, а якісне визначення її суті важке.

Вихід із ситуації, що склалася, полягає у відході від існуючого погляду на ефективність як співвідношення «результат до витрат» і сприйняття ефективності як поняття, що відбиває самостійний процес в економіці.

Ефективність – це показник прагнення до кінцевого результату, але не сам результат, а варіант правильності, точність напрямку до нього (кінцевого результату). Отже, для визначення ефективності необхідно відмовитися від звичного розуміння її як простого відношення або коефіцієнта. Сенса ефективності виражається в чомусь іншому. Необхідно лише запропонувати заміник, із яким погодяться фахівці, зайняті вивченням економічних процесів, а саме: визначити ефективність таким математичним поняттям як вектор, що дозволяє визначити напрям розвитку виробництва, який є найбільш правильним. Підприємство є ефективним, якщо рухається в правильному напрямі.

Вектор можна розглядати як спрямований відрізок, як клас еквівалентних спрямованих відрізків, як елемент векторного простору, паралельне перенесення. При будь-якому підході до цього поняття вектор є геометричним об'єктом, що характеризується напрямом, довжиною (величиною) і правилом складання векторів. У такому контексті стає зрозумілим висловлювання П. Друкера з курсу менеджменту: «ефективність є наслідком того, що правильно створюються речі. Правильно відбиває напрям вектора, в правильному напрямі розвивається виробництво, рухається до успіху організації» [3, с. 177].

При розгляді ефективності як характеристики системи, де внутрішні зв'язки між її базовими елементами є основним системним чинником, точнішим її віддзеркаленням буде відображення вектора, переміщення даних зв'язків у просторі та часі.

Заміна категорії «ефективність» – коефіцієнт на категорію «ефективність – век-

тор» сприятиме точнішому розумінню процесів, що протікають в економіці, а прийняття пропозиції щодо визнання тотожності категорій «ефективність» і «вектор» дозволить формалізувати категорії, якими ми оперуємо у ході виміру й оцінки організаційної ефективності виробничих систем.

Про співвідношення результативності й ефективності згадується у праці Г. Саймона, Д. Смитбурга, В. Томпсона. «Щоб бути успішною впродовж тривалого часу, щоб вижити і досягти своїх цілей організація має бути як ефективною, так і результативною». За словами відомого ученого Пітера Друкера, результативність є наслідком того, що «робляться потрібні, правильні речі». І перше, і друге однаково важливе. Результативність, у тому сенсі, що робляться правильні речі, є чимось невідчутним, тим, що важко визначити, особливо якщо організація внутрішньо не ефективна. Але ефективність зазвичай можна виміряти та виразити кількісно, тому що можна визначити грошову оцінку її входів і виходів [9, с. 259].

Саме результативність як показник, що відбиває правильну роботу речей, зобов'язана мати кількісне вираження. Отже, результативність – певний показник деякого процесу, показник того, що у кінці процесу виходить щось, заздалегідь заплановане. Суть результативності – щось таке, що можна охарактеризувати деяким числом (досягнутим результатом), тобто традиційним відношенням результату до витрат.

В англійській мові існують два терміни – «efficiency» і «effectiveness», які у словниках трактуються однаково – «ефективність». Однак між цими термінами існує змістова відмінність: «efficiency» зазвичай належить до використання засобів (ресурсів), тоді як «effectiveness» (результативність) має відношення до організаційних цілей, поведінки та розвитку. У першому випадку поняття «ефективність» характеризує міра раціональності використання фінансових, організаційних, матеріальних, тимчасових і людських ресурсів. Ефективна організація сфокусована на досягненні ефектів за рахунок структурної і ресурсної оптимізації і контролю

внутрішньоорганізаційних витрат. У другому випадку термін «ефект» використовується в контексті співвідношень «причина – результат» [10, с. 85].

Підприємствам, що зайняті в інноваційній сфері, необхідно розрізняти категорії «результативність» і «ефективність». Результативність організації слід розуміти як її здатність досягти встановлених зовнішніх цілей, націленість на те, щоб усі її організаційні рішення і дії відповідали критеріям, установленим зовнішнім середовищем. Це фокусування підприємств на постійному пошуку нових можливостей у створенні нових видів продукції, інвестицій, на пристосуванні свого внутрішнього середовища до зовнішніх обставин і умов діяльності, на майбутнє. Отже, підприємства можуть бути дуже ефективними, але абсолютно не результативними. Підприємства машинобудування можуть за рахунок заводської технології досягти низької собівартості, проте через відсутність попиту на цей вид продукції вони можуть працювати не результативно.

Відоме відношення результату до витрат характеризує результативність дій як деякий коефіцієнт, а ефективність для цих явищ здатна виступати показником правильності обраного напрямку [1, с. 109]. Тобто можна працювати дуже результативно (прибутково в короткому проміжку часу) і рухатися при цьому у напрямі створення нових видів продукції і комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності.

Отже, об'єктивно існує «стріла процесу», що називається результативністю, але не стріла ефективності, що характеризує оптимальне для майбутнього напрямку розвитку.

Отже, сформулюємо визначення ефективності діяльності підприємства – це властивість і здатність підприємства формулювати і досягати свої цілі з урахуванням впливу зовнішніх чинників і використання внутрішніх умов функціонування і досягати поставлених цілей, використовуючи всі наявні ресурси та засоби, орієнтуючись на розв'язання соціальних, екологічних, бюджетних та інших проблем як суспільства, так і підприємства за встановленого співвідношення витрат і результатів.

Наведене вище визначення відбиває і «внутрішній», і «зовнішній» бік ефективності підприємства, а саме раціональне використання ресурсів і досягнення результату з урахуванням зовнішніх чинників – умов функціонування підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Давиденко Н. М. Оцінювання ефективності корпоративного управління акціонерними товариствами / Н. М. Давиденко // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Економічна. – 2011. – Вип. 35. – С. 108–111.
Davydenko N. M. Otsiniuvannia efektyvnosti korporativnoho upravlinnia aktsionernymu tovarystvamy / N. M. Davydenko // Visnyk Lvivskoi komertsiinoi akademii. Serii: Ekonomichna. – 2011. – Vyr. 35. – S. 108–111.
2. Десслер Г. Управление персоналом : [пер. с англ.] / Г. Десслер. – Москва : БИНОМ, 1997. – 432 с.
Dessler G. Upravleniye personalom : [per. s angl.] / G. Dessler. – Moskva : BINOM. 1997. – 432 s.
3. Друкер П. Управление, нацеленное на результаты : [пер. с англ.] / П. Друкер. – Москва : Технол. шк. бизнеса, 1994. – 191 с.
Druker P. Upravleniye, natselennoye na rezultaty : [per. s angl.] / P. Druker. – Moskva : Tekhnol. shk. biznesa. 1994. – 191 s.
4. Іенекенс Ж. Менеджмент в умовах ринкової економіки. Теорія і практика / Ж. Іенекенс. – Київ : Вища шк., 2005. – 206 с.
Ienekens Zh. Menedzhment v umovakh rynkovoї ekonomiky. Teoriia i praktyka / Zh. Ienekens. – Kyiv : Vyshcha shk., 2005. – 206 s.
5. Лановенко О. А. Социальная эффективность предоставления социальных услуг: критериальные показатели ее оценки / О. А. Лановенко // Вісник Харківського

національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2010. – № 889. – С. 142–147.

Lanovenko O. A. Sotsialnaya effektivnost predostavleniya sotsialnykh uslug: kriterialnyye pokazateli eye otsenki / O. A. Lanovenko // Visnik Kharkivskogo natsionalnogo universitetu imeni V. N. Karazina. – 2010. – № 889. – S. 142–147.

6. Левицька І. В. Економічна ефективність виробництва підприємств бурякоцукрового підкомплексу АПК : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / І. В. Левицька. – Київ, 2004. – 20 с.

Levytska I. V. Ekonomichna efektyvnist vyrobnytstva pidpriemstv buriakotsukrovoho pidkompleksu APK : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk : spets. 08.06.01 «Ekonomika, orhanizatsiia i upravlinnia pidpriemstvamy» / I. V. Levytska. – Kyiv, 2004. – 20 s.

7. Ленд П. Е. Менеджмент – мистецтво управляти / П. Е. Ленд. – Київ : ЦУЛ, 2002. – 329 с.

Lend P. E. Menedzhment – mystetstvo upravliaty / P. E. Lend. – Kyiv : TsUL, 2002. – 329 s.

8. Макконнел К. Р. Экономика: принципы, проблемы и политика : [пер. с англ.] / К. Р. Макконнел, С. Л. Брю: [изд. 13-е]. – Москва : ИНФРА-М, 1999. – 974 с.

Makkonnel K. R. Ekonomiks: printsipy, problemy i politika : [per. s angl.] / K. R. Makkonnel, S. L. Bryu: [izd. 13-e]. – Moskva : INFRA-M, 1999. – 974 s.

9. Саймон Г. Менеджмент в организациях / Г. Саймон, Д. Смитбург, В. Томпсон. – Москва : Экономика, 1995. – 335 с.

Saymon G. Menedzhment v organizatsiyakh / G. Saymon, D. Smitburg, V. Tompson. – Moskva : Ekonomika, 1995. – 335 s.

10. Холт Р. Н. Основы финансового менеджмента / Р. Н. Холт. – Москва : Дело, 1995. – 128 с.

Kholt R. N. Osnovy finansovogo menedzhmenta / R. N. Kholt. – Moskva : Delo, 1995. – 128 s.

11. Цал-Цалко Ю. С. Экономика предприятия : навч. посіб. / Ю. С. Цал-Цалко, Б. І. Холод. – Житомир : ЖГП, 2002. – 388 с.

Tsal-Tsalko Yu. S. Ekonomika pidpriemstva : navch. posib. / Yu. S. Tsal-Tsalko, B. I. Kholod. – Zhytomyr : ZhNP, 2002. – 388 s.

12. Эклунд К. Наша экономика. Введение в макроэкономику / К. Эклунд. – Москва : Статистика, 2004. – 527 с.

Eklund K. Nasha ekonomika. Vvedeniye v makroekonomiku / K. Eklund. – Moskva : Statistika, 2004. – 527 s.

Т. І. Батракова, кандидат экономических наук (Запорожский национальный университет).
Сущность понятия «экономическая эффективность» деятельности предприятия в рыночных условиях.

Аннотация. В статье исследованы и обобщены теоретические подходы к определению сущности эффективности деятельности промышленных предприятий. Усовершенствованы теоретические аспекты определения сущности понятия «эффективность деятельности предприятия» как способности предприятия формулировать и достигать свои цели, учитывая при этом влияние внешних факторов и использование внутренних резервов функционирования, достигать поставленных заданий путем использования всех имеющихся ресурсов и инструментов, ориентируясь на решение социальных, экологических, бюджетных и других проблем как общества, так и предприятия при установленном соотношении затрат и результатов.

Ключевые слова: эффективность, результативность, рациональное использование, управление, отношения, решение, преимущества, сущность, рыночные отношения.

T. Batrakova, Cand. Econ. Sci. (Zaporozhya National University). Concept of nature «economic efficiency» of the enterprise in market environment.

Abstract. It has been studied and generalized theoretical approaches to defining the essence of the efficiency of industrial enterprises activity. It has been improved theoretical basis of the concept "efficiency of the enterprise" regarded as its ability and property to represent and achieve its goals under impact of the external factors and using the internal operating conditions, to achieve its goal by using all available resources and tools oriented to solve social, environmental, fiscal and other problems of both society and enterprise at established cost-benefit ratio.

Keywords: efficiency, productivity, sustainable use, management, relationships, solutions, benefits essence, market relations.